

SZELÍD VARÁZSLÓ

Tolnai Ottó életművéről

Minden olvasónak külön történetei alakulnak ki elolvasott íróival, s e történetekről a szerzők mit sem tudnak. Némelyik történet rövidke, mert csak egyetlen írásmű elolvasásának idejére terjed ki, s gyorsan elnyeli a feledés. De vannak évtizedes, több évtizedes történetek is: egy-egy író életművének rendszeres vagy rendszertelen követése végigkísérheti az olvasók életét. Külön történeteink keletkeznek régi mesterekkel is: egyiküket ifjúkorunkban olvastuk, a másikat öregkorunkban; az egyikük műveit újra és újra elővesszük, a másikat csupán csak nem felejtjük el. A kortársainkhoz azonban másféle viszony fűz bennünket, mert az ő életművük a szemünk előtt jön létre: megváltozik, megakad, lehanyaglik vagy erőre kap. A nálunk idősebb írók életművébe mindig késve lépünk be, a fiatalabbakét akár első publikációiktól követhetjük. S nem mindegy, mely ponton kapcsolódunk be az életművek alakulástörténetébe. Vannak szerzők, akik mellett akkor is kitartunk, amikor mások elfordulnak tőlük; másokat elhagyunk, de egyszer csak visszatérünk hozzájuk. Különös történetek ezek, mert ugyan megíratlan önéletrajzunk részei, mégsem mi vagyunk a főszereplői, hanem az írók, az írásaik.

Hogyan is kezdődött külön történetem Tolnai Ottóval? Pozsonyban, 1983 januárjának egyik délutánján és estéjén kezdődött a Mamut nevű többszintes óriássörözőben. Húszéves fiatalember voltam, először jártam a városban, s felvidéki barátom, K. T., akit azóta már szem elől vesztettem, elhívta a sörözőbe Grendel Lajost, mert kedves közös olvasmányunk volt *Éleslövészet* című regénye. Sok mindenről folyt a szó aznap este, különösen Krúdy Gyuláról, de a legfontosabb Grendel kérdése volt: ismerem-e a *Kormányeltörésbent*, melyet ő a század második fele legnagyobb magyar költeményének nevezett. Nem ismerem, és nem hallottam költőjének a nevét sem. Hazaérve Szegedre beültem hát a tanárképző főiskola magyar irodalom tanszéki könyvtárába – noha már kicsapott hallgatója voltam csak az intézménynek –, kikértem az *Új Symposiont*, kimásoltam belőle nyolc noteszlapra Domonkos István versét, s elindultam (anélkül, hogy tudtam volna róla) a magam irodalmi útján. A nyolc noteszlap megsárgulva, kávéfoltosan itt fekszik előttem: most veszem észre, hogy betűhibát vétettem a költemény Balassi-mottójában, kihagytam első szavából az „l” betűt: „Emém csak téveleg széllel kétségében”.

A költeményt a következő év tavaszán, a lakásszemináriumaim egyik előadása előtt fel is olvastam főiskolás közönségemnek. S megírtam első megjelent irodalmi cikkemet a *Szegedi Egyetem* című heti újságba: *Rendkívüli folyóiratszemle – Új Symposion* volt a címe. Hát így találkoztam először Tolnai nevével és műveivel: a folyóiratában. Mi volt fontos akkoriban, a nyolcvanas évek közepén számomra az életművéből? A *Doreen* 2 biztosan; egyes részeit máig fejből tudom. Egyik kisverse, a *lift*, évekig függött felragasztva albérleti szobám egyik plakátján, talán az Arany János-, talán a Kassák-naptáron:

föl
föl
ti rabjai a földnek

Visszaemlékezve látni vélem, ahogyan olvasom a *Sirálymellcsont* című kötetét, a gerilladalogokat – de talán nem járt a kezemben sosem az *Agyonvert csipke*. Fontolgattam, hogy ellopom az egyetemi könyvtárból a Domonkossal közös könyvüket, de aztán mégsem tettem meg. A kisversek és a hosszúversek közül az utóbbiak híve voltam. Tolnai, Domonkos, Tandori, Oravecz, Petri – ők voltak azok a költők, akiknek a művei a szememben, pontosabban szegedi baráti köröm, egyetemi folyóiratunk, a *Harmadkor* társasága szemében (hisz egyéni véleményünk majd’ mindig társas vélemény) akkoriban az érvényes költészet alapjául szolgáltak.

De Tolnaitól 1985 táján nem is a versek voltak igazán fontosak, hanem a regénye, a *Rovarház*, mert az új próza diadalmas éveiben jártunk, s a regény sokkal fontosabb műfajnak számított, mint a költészet bármely változata. Úgy rémlik, talán 1985-ben, azaz folyóiratunk második számának megjelenése után közös interjú jelent meg Csuha István szerkesztőtársammal és velem a már emlegetett *Szegedi Egyetemen*, ahol arról beszélünk (ő vagy én, ki tudja már), hogy az új próza hazai jelenségeit megelőzték a Vajdaságban és Nyugat-Európában olyan elbeszélő művek, amelyek előkészítették az itthoni prózai átalakulást, s részben radikálisabbak voltak, mint a prózafordulat későbbi eredményei. Az egyik példánk a *Rovarház* volt, akár elhangzott a beszélgetésben a címe, akár nem – „a magyar irodalom egyik első puzze- és kirakós regénye”, ahogyan utóbb Thomka Beáta találóan jellemezte, gondolom, Julio Cortázar kötetcímére is utalva.

Arra is emlékszem, hogy csalódás volt kézbe venni a *Vidéki Orfeusz* kötetet (1983), noha a szerzőnek bizonyára fontos volt első magyarországi könyve. De a könyvtárgy csalódást keltett: nem hasonlított az *Új Symposionok* vagy a *Symposion*-könyvek avantgárd ihletésű tipográfiájára. Az én igazi Tolnai-verseskötetem a *Versék (rekapituláció)* maradt 1975-ből, Újvidékről, a Forumtól – vajon hol vettem, hogy jutottam hozzá? –, benne a nagyszerű záróverssel, az 51. számúval, amely visszaidézte a pálya kezdetét, első nagy versét, a *Doreen 2-t*, s először ütötte meg, legalábbis az én fülemben, azt a rezignált hangot, amelyet azóta is kihallani vélek sok-sok alkotásából:

néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
és elmúlt az élet

Azt hiszem, 1986-ban hallottam először beszélni és felolvasni Tolnait. Szegeden történt a Móra Kollégiumban, sok-sok írói est helyszínén. Nem tudom felidézni, hányan hallgattuk, hogyan zajlott – de képet kaphat róla minden olvasó, aki nyomtatásban vagy a világhálón megkeresi a *Rózsaszín flastrom* című, monológga alakított interjút, amely közvetlenül az est után készült Tolnaival, s utóbb, 1990/1-es számában a *Jelenkor* közölte először – akkorra már Csuha István is, én is e lap szerkesztői voltunk. Sorozat számára készült beszélgetés volt: ezekben az években Szajbély Mihály vezérlete alatt egyetemi hallgatók kis csoportja járt át a Vajdaságba interjúkat készíteni írókkal, s e munka több évvel később a szintén *Rózsaszín flastrom* címet viselő kötettel ért célba. Ma már könyvpiaci ritkaság; nincs példányom belőle nekem sem.

A következő harmincöt évben többször is hallottam Tolnait nyilvánosan beszélgetni – mely beszélgetések rendre monológgá váltak, és nagyszerű, hogy azzá váltak. Sok-sok irodalmi esten vettem részt ez idő alatt, sok-sok beszélgetést hallottam, okos, bölcs és érdekes szerzőkkel. Ám egyikén sem éreztem azt, amit Tolnai mindegyik szereplésekor, hogy itt, most, előttem, véletlenszerűen, *szóban* születik a költészet, az ő költészete, a csakis rá jellemző költészet, amelyet nagy szabadverseiből ismerek, melyek egyszerre visszaemléke-

zések és esszék, azaz egyszerre elbeszélő és értekező jellegűek, s mégis többek e kettő együttesénél: költői alkotások. A *Rózsaszín flastrom* készüléseének estje volt az első ilyen alkalom; később, 1993-ban Tatán, a JAK-táborban éppoly lenyűgözve hallgattam őt, mint egykor Szegeden: e beszélgetést utóbb az *Alföld* közölte 1994/1-es számában *Egy dürieri fűcsomó* címmel. Készítője, Csuhai, sok év után azt írta erről a beszélgetésről, hogy miután feltette Tolnainak az első kérdését, legközelebb negyven perc múlva szólalhatott meg újra. Így jártam nem sokkal később én is, 1995 elején, amikor „Talált tárgy” című rádióműsorom számára vettem fel másfél órányi Tolnai-monológot a Bródy Sándor utca egyik stúdiójában.

S így járt hamarosan (1998-ban) Parti Nagy Lajos is, akinek nagy, sokórás rádiós felvételéből lett a *Költő disznózsírból* című nagyszerű beszélgetéskötet. És nem baj, hogy így jártunk. Azért időzöm ilyen sokáig e formánál, a nyilvános beszélgetésnél, mert hangsúlyozni szeretném, hogy sajátos műfaj ez, amelynek Tolnai Ottó a mestere volt. Miként az írói beszélgetéskötet is sajátos műfaj, s a *Költő disznózsírból* e nemben az egyik legjobb magyar mű, rögtön a *Frivolitások és hitvallások* mellett. Nem csupán az egyes életművek járulékos részei, információraktárai az illyesféle kötetek, hanem önálló formák; szerencsés esetben nem másod-, hanem elsőrendű darabjai az írói életműveknek. „Interjúregénynek” a közepe táján Tolnai egyszer csak azt mondja, hogy talán e műfajban leli majd fel széttartó törekvéseinek összefogó formáját, s rögtön rá is tér a műfaj poétikájának a megalkotására, arra utalva, olyan beszédmód ez, amelyben egy pillanatra eltűnhet a különbség élet és beszéd között. Önreflexiója beemelte az éppen készülő, felénél tartó „interjúregényt” életműve elsőrendű alkotásai közé.

De vissza kell térnem külön történetemhez, első pécsi éveimhez, mikor is két évig a *Jelenkor* segédszerkesztője voltam. E két évben vált Tolnai Ottó a folyóirat vezető szerzőjévé. 1989-ben és 1990-ben is az ő költeményeivel indult az év: előbb a *mi volt kérded a legszebb dániában* című félhosszú verssel (Kőrözs Imre sorozta nemrég a félhosszúak rendjébe e költeményt *Szárnyalni gyalog* című kiváló, a félhosszú vers poétikájáról írott kötetében), utóbb Wilhelm-dalokkal (hozzájuk csatlakozott a már említett *Rózsaszín flastrom*). Lehetek vitáink a szerkesztőségben – hogy is ne lettek volna –, ám Tolnai költészetének értékelésében biztosan egyetértettünk. A főszerkesztő, Csordás Gábor, gondolom, azért is állította előtérbe Tolnai művét, mert jelképe lehetett a folyóirat regionális nyitásának: délszláv tájékozódásának. (Tizenöt évvel később ugyanezért kértem fel őt a pécsi Kulturális Főváros-pályázat tanácsadó testülete tagjának.) Néhány éve, amikor a *Jelenkor* megnyitotta online felületén az 1986–1990 közötti évek archívumát, nekem kellett áttekintennem e fél évtizedet, s kiemelnem az ötévnyi szövegtengerből őt alkotást. A *mi volt kérded a legszebb dániában* volt az első ajánlatom.

A kilencvenes években belőlem, sokakkal ellentétben, nem nagy versciklusai, a *Wilhelm-dalok* vagy az *árvacsáth* váltottak ki csodálatot, sokkal inkább hosszú- és félhosszú költeményei, mint az 1985-re datált, 1988-ban a *Híd*-ban közzétett *A gyönggyel töltött browning*, vagy az 1991-es, utóbb a *Balkáni babér* című kötet záróversévé vált *Adriadalom* – a tenger, az Adria utáni „irracionalis honvágy” nagy alkotásai. (Az idézőjeles kifejezés az utóbbi költeményben szerepel, Domonkos jellemzéseként.) Pilinszky-ciklusa alakulásának szinte fültanúja voltam, sokadmagammal, a tatai JAK-táborban, az 1997-es pécsi JAK Tanulmányi Napok felolvasóestjén: a *Pilinszky az IN MEMORIAM CELANt készül meg-nemírni* II. részébe bele is írta a költő az utóbbi eseményt. Későbbi hosszúversének, újabb adriai költeményének, *A pápa pápaszeme* címűnek kántáló versolvasása hatására kezdtem bele, sok év halogatás után, kritikai tanulmányomba, az *Avantgárd utazásokba*, amely e szabadversfajta szóbeli jellegét, avantgárd és beatnik eredetét tárgyalta. A *pápa pápaszeme* felolvasva majd’ félórás mű: szerzője 2010 nyarán a szegedi Thealter fesztiválon belül rendezett, Balog József kezdeményezte kis Tolnai-fesztivál *Jelenkor*-estjén olvasta fel a Régi Zsinagógában.

Most, hogy ezt a cikket írom, hogy a cikkírásra készültem, s újra kézbe vettem némelyik 2010 utáni könyvét, *A világtótorony eladó* címűt, *A kisinyovi rózsát*, a *Szeméremékszereket*, feltűnt, milyen gyakoriak bennük az önreflexív szövegrészek, a kis önportrék, önmagyarozatok, önparódiák, az életmű nagy egységgé szervezésének szándékát követve. „Számomra a Tolnai-életmű centrális problémája ugyanaz – írta egykor *A Nagy Konstelláció* című könyve bevezetésében Mikola Gyöngyi –, mint kiváló monográfusa, egyik legértőbb interpretátora, Thomka Beáta számára...”, tudniillik „az önértelmezés kérdése Tolnai poétikájában”. Beálltam én is utánuk a sorba, s az említett könyveket forgatva az önelemző részeket figyeltem. *A világtótorony eladó*ban például, szomorú-ironikus adriai jutalomjátékában, „formátlan művész”-nek nevezi magát, aki „tudatosan kibogozhatatlan világot” hoz létre, „faktográfiai módszerére” hivatkozik, vajdasági és magyarországi irodalomtól való elkülönülését, „végtelen magányát” emlegeti, s alkímiának nevezi, nem először, irodalmi ténykedését. Az említett Thealter-fesztiválra megjelent hosszúvers, *A kisinyovi rózsza* „lüke fiú” nevű szereplője pedig a szerző parodikus alakmásának tűnik, a *Szeméremékszerek* elszaporodó alteregói társának:

mert palicsfürdőre állítólag tényleg megérkezett
fakó asztalterítőbe bugyolálva
egy hárfa
egy vándorhárfás hárfaiskolát nyitott
és a lüke fiút is beírátták
a lüke fiú elvégezte a hárfaiskolát
és most akár egy orfeusz
ölelgeti a frissen festett radiátort

Talán kispórázai írásain könnyebb megmutatni, hogy dolgozott Tolnai Ottó, hogyan hozta létre alkotásaiban – Thomka Beáta kifejezését kölcsönvéve – empíria és imagináció „áttekinthetetlen fonadékát”. *A Prózák könyve* legrövidebb, kétoldalas darabja *A tékozló fiú hazatérése*. Énelbeszélés: férfi narrátora arról számol be, hogy az apját agyvérzés érte, kórházba került, s ő vonakodott meglátogatni, tíz nap is eltelt, mire családostul benyitott a kórterembe, ahol hiába kereste, nem találta az apját, mígnem kifelé menet nyakába nem ugrott egy „idős, bajszos viaszfigura”, aki ráismerni vélt a látogatóra, ám akit az elbeszélő, úgy mondja, nem ismert. S a szöveg e ponton hirtelen megváltozik. Ami vallomásnak tűnt, netán önéletrajznak, abszurd jelenetté lesz; ami reálisnak mutatkozott, fantasztikus alakot ölt. „Még mindig bizakodtam – mondja az elbeszélő –, észreveszi tévedését, annál is inkább, mert derékgig érő piros szakállam miatt nehezen lehet összetéveszteni valakivel... Még feleségem, fiúgyermekem fekete bőre (valahol Afrikában szedtem fel őket) sem térítette észhez.” A novella világa váratlanul alakult át, néhány szó által – „mintegy varázsütésre”. Mert noha Tolnai „vidéki bűvésznek” nevezte magát a *Költő disznósírból* lapjain (onnan idéztem az előző kifejezést is), szerintem inkább varázsló volt, szelíd varázsló.